

De Munsterabdij van Roermond

W BOOKS

De Munsterabdij van Roermond

Een ontdekkingsstocht door achthonderd jaar geschiedenis van een vrouwenklooster

Hein van der Bruggen, Erik Caris en Luc Wolters [red.]

WBOOKS, Zwolle i.s.m. Stichting Rura Roermond, Roermond 2020, 400 pagina's, ISBN 978 94 625 8379 5, € 39,95

De viering van achthonderd jaar Munsterabdij in Roermond in 2020 werd een jubileumjaar anders dan verwacht. Door de belemmeringen van de corona-pandemie viel een flink deel van de geplande feestelijkheden in het water. Misschien wordt de pijn daarover wat verzacht door een gedenkboek met achttien bijdragen, deels in het Nederlands en deels in het Duits, waarin de geschiedenis van de Munsterkerk en abdij wordt belicht. Het is een 'gewichtig' kijken- en leesboek geworden (hardcover, 400 blz., ruim twee kilo), met een uitgebreid notenapparaat, een bibliografie, verklarende woordenlijst, register en bijlagen. De eenheid van fotografie met fraaie, veelal nieuwe en bij vlagen onverwacht artistieke opnames verhoogt het kijkgenot. Bij deze bijzonder verzorgde uitvoering kunnen ook enkele kritische kanttekeningen worden geplaatst. Zo zijn de bijschriften bij illustraties door lettertype en plaatsing soms nauwelijks te onderscheiden van de lopende tekst. De onderbrekingen van de tekst met groot gedrukte 'ontboezemingen' ontleend aan het verhaal, zijn

waarschijnlijk bedoeld om aandacht van de lezer te trekken, maar een dergelijk modieus trekje past misschien beter bij een journalistiek product. En dat laatste is dit boek zeker niet.

Het is onmogelijk in deze bespreking alle achttien bijdragen afzonderlijk van commentaar te voorzien. In de thematiek zijn wel enkele zwaartepunten te aan te wijzen. Het boek opent met een inleidend hoofdstuk over de stichting van abdij en kerk van de hand van Erik Caris (die in 2017 op de Munsterabdij promoveerde): een gedegen samenvatting zonder veel nieuwe inzichten. Misschien had de algemene bijdrage van Peter Nissen over spiritualiteit van cisterciënzerinnen, opgenomen als laatste artikel in het boek, daar beter direct op kunnen aansluiten. In acht artikelen krijgen aspecten van (veelal middeleeuwse) bouw- en interieurgeschiedenis de aandacht. De negentiende-eeuwse 'periode Cuypers' en de sloop van de abdijgebouwen begin twintigste eeuw zijn met drie bijdragen vertegenwoordigd. Relieken, heiligenverering en liturgie komen eveneens drie keer aan bod.

Vanuit een geheel andere invalshoek is de bijdrage over de betekenis van de abdij als collator en tiendheffer voor parochies buiten Roermond.

Met hun artikelen beschrijven Cornelius Hopp, Elizabeth den Hartog, Stefanie Litjens, Michiel Duser, Frans Doperé en Ronald Claudemans niet alleen de ingewikkelde bouwgeschiedenis van de kerk en klooster, maar ze ontleden deze soms tot de op de steen nauwkeurig. Dat vraagt enig inlevingsvermogen van de lezer (soms zou een korte samenvatting/conclusie aan het einde van een hoofdstuk handig zijn geweest), maar de afbeeldingen helpen. Hun bevindingen zijn soms verrassend, zeker wanneer men kijkt naar de conclusies over bouwfasen, geologische herkomst van stenen en de technieken bij het bewerken daarvan. Natuurlijk worden niet alle vragen opgelost. Met voortschrijdend inzicht dienen zich immers weer nieuwe problemen aan, maar de exercitie maakt duidelijk dat een degelijke vernieuwende analyse van een stenen archief even belangrijk is als stilistische vergelijkingen of informatie uit schriftelijke bronnen. Verder leidt het tot onverwacht nieuwe inzichten in de economische en culturele relaties over grote afstanden.

Enkele objecten die eertijds tot de inrichting van de kerk hebben behoord, staan centraal in aparte artikelen. Elizabeth den Hartog vermoedt dat een in 2018 bekend geworden kopje in Naamse steen afkomstig is van het graf van Richardis, de eerste abdis. De vijftiende-eeuwse Roermondse Passie, thans in het Rijksmuseum in Amsterdam, wordt door

Jochem van Eijsden besproken als een belangrijk voorbeeld uit de begintijd van de Nederlandse schilderkunst. Het centrale thema van dit 'stripverhaal' is het leven van Christus en in het bijzonder het lijdensverhaal. Interessant zijn de soms 'foute' theologische interpretaties, die ook iets verraden over de bronnen waaruit de kunstenaar zijn inspiratie haalde. In dat opzicht reikt de betekenis van deze bijdrage verder dan alleen de beschrijving van het schilderstuk.

Een andere groep artikelen behandelt onderwerpen die men zou kunnen samenvatten onder de brede noemer van 'cultuur rond de Munsterabdij': relieken, heiligenverering, liturgie en begraven. In zijn inleidend hoofdstuk wijst Erik Caris al op de betekenis die de Munsterkerk vanaf het begin moet hebben gehad als bedevaartskerk. Relieken en aflaten trokken pelgrims aan. Gerard Venner beschrijft de heiligenverering en de functie van relieken daarbij vooral op basis van de schaarse schriftelijke bronnen. Een belangrijke rol speelt daarbij het necrologium waarin de jaardiensten voor overledenen zijn opgetekend. Interessant is dat de beschikbare bronnen (niet onverwacht voor een cisterciënzerinnenklooster) het accent leggen op de verering van de H. Maagd Maria en de H. Bernardus en minder op de H. Ursula en haar gezellinnen, van wie er juist talrijke relieken in de kerk waren. Er valt een interessante parallel te trekken met de abdij van Herckenrode, waar zich ook veel relieken bevonden, maar het Heilig Sacrament van Mirakel de grootste aantrekkingskracht op pelgrims uitoefende.

De gerust spectaculair te noemen vondsten van een grote kist met relieken in 2002 boven de sacristie en in 2013 in een dichtgemetselde ruimte in de noordelijke galerij, laten zien dat de kerk inderdaad over een grote verzameling relieken beschikte. Het gaat daarbij onder andere om een groot aantal 'heilige hoofden': schedelreliken gewikkeld in zijden stoffen, die werden toegeschreven aan de H. Ursula en de Elfduizend Maagden en de martelaren van het Thebaanse Legioen. Deze beenderen werden in Keulen in grote aantallen gevonden op een begraafplaats uit de Romeinse tijd en vervolgens als relieken 'geëxporteerd'. Annemarie Stauffer geeft niet alleen een analyse van het botmateriaal en de textilia waarin deze waren gewikkeld, maar trekt ook daaruit conclusies over de manier waarop in de loop der eeuwen met de relieken is omgegaan. Hier mag misschien de vraag aan worden gekoppeld hoe die omgang in de toekomst zal verlopen. Want een verantwoorde conservering en presentatie van deze kwetsbare objecten zijn geen sinecure.

Maurice Heemels had, na verschillende inventarisaties in het verleden, de wat ondankbare taak de thans nog zichtbare grafzerken in de Munsterkerken opnieuw te beschrijven. Zijn werk heeft echter duidelijke meerwaarde door de aandacht voor de begraafcultuur bij de abdij, de foto's en biografische bijzonderheden. Verontrustend is zijn conclusie dat hardsteen misschien toch niet zo hard is en dat sinds de laatste inventarisatie zeventig jaar geleden, door voetstappen en boenbezems, de materiële staat van de grafmonumenten duidelijk achter-

uit is gegaan. Dit houdt een waarschuwing in voor meer kerken met oude grafstenen.

Liturgie behoort tot het immateriële erfgoed van de Munsterabdij, maar er is slechts weinig bronmateriaal bewaard gebleven dat daar zicht op geeft. Een liturgische kalender of kalendarium van de kerkelijke feestdagen en gebruiken tijdens vieringen ontbreekt. Ondanks deze beperking heeft Rob Dückers geprobeerd die kalender te reconstrueren met behulp van secundaire bronnen, zoals het necrologium en een 'ordinarius custodum', het 'handboekje' van de koster. Daarin is de auteur ten dele geslaagd. Hij geeft aan dat met aanvullend onderzoek verder resultaat valt te bereiken.

Erik Caris en Wies van Leeuwen beschrijven de betekenis die de architect Pierre Cuypers heeft gehad voor de Munsterkerk. Eerstgenoemde behandelt de veranderingen aan het gebouw zoals dat nog steeds bestaat, laatstgenoemde schrijft over het grotendeels verdwenen neogotische interieur. Beiden besteden uitgebreid aandacht aan de gedachtewereld van Cuypers, maar ook die van zijn opdrachtgever, de Maria-Munstervereniging. Opmerkelijk genoeg is niet bekend of Cuypers bij het begin van zijn werk een vastomlijnde opdracht meekreeg of op dat moment al een duidelijk idee had van het eindresultaat. Het lijkt er op dat plannen werkenderwijs evolueerden: van louter herstel tot uiteindelijk toevoeging van elementen die er nooit waren geweest. Heftige discussies in de pers, maatschappelijke opvattingen over herlevend katholicisme en adviezen van deskundigen, in het bijzonder van de befaamde

Franse architect Viollet-le-Duc, speelden daarbij een rol. Met de toevoegingen van Cuypers oogt de kerk nu een stilistische eenheid, maar de argumenten om die toevoegingen te rechtvaardigen, zijn zeer zwak.

Ook Wies van Leeuwen besteedt ruimschoots aandacht aan het gedroomd ideaalbeeld dat Cuypers had van een middeleeuws kerkinterieur. Voor de verwezenlijking van die ideeën moesten onderdelen uit andere stijlperiodes, zoals de barok, rigoureus wijken. Van Leeuwen beschrijft eerst de diverse onderdelen van de neogotische uitmonstering, zoals overigens door Cuypers bij meer kerken toegepast. Het meest interessante onderdeel van het artikel heeft misschien wel betrekking op de periode na de Tweede Wereldoorlog en de manier waarop toen met dit neogotische interieur is omgegaan, onder invloed van veranderende opvattingen over restauratie, liturgie en gewenste 'godsdienstbeleving'. Wat Cuypers deed met zijn voorgangers, deden de vernieuwers van die tijd met zijn werk. Het is een discussie die bekend is van diverse restauraties in de tweede helft van de twintigste eeuw in binnen- en buitenland.

Het voorlaatste hoofdstuk van Erik Caris draagt de langste titel van alle bijdragen: *De sloop van de laatst overgebleven abdijgebouwen in 1924. Wie was hiervoor verantwoordelijk en hadden de gebouwen behouden kunnen blijven?* Die sloop is een soort trauma in de geschiedenis van de Roermondse monumentenzorg. Caris probeert daarbij de betrokkenheid van de verschillende 'personae dramatis' te ontrafelen. Een oordeel over verhoudingen op basis van geschreven rap-

porten en brieven is altijd moeilijk, maar het dossier wekt de indruk dat botsende ego's en prestige net zo belangrijk waren als historische argumenten.

Het initiatief van de sloop lag bij de gemeente. Dat was al een oud idee, zonder dat daar echt duidelijke besluitvorming voor valt aan te wijzen. De plannen werden concreet in 1923. Een groot probleem was het ontbreken van een gedegen bouwhistorisch onderzoek, waardoor onvoldoende zicht bestond op de monumentale waarde van een gebouw waaraan in de loop der eeuwen vele malen was gesleuteld. Na twee bezoeken van Jan Kalf, directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, volgde op 14 december 1923 een 'nihil obstat', waarbij het verlies van monumentale waarden een ingecalculeerd risico was. Toen bij de sloop sporen van middeleeuwse bouwresten tevoorschijn kwamen, werd alarm geslagen. Dr. mgr. P.J.M. van Gils, onderwijsinspecteur van het bisdom en bestuurslid van LGOG, later gesteund door mr. R. de Nerée tot Babberich, zocht de publiciteit. Het daaropvolgende overleg van deze tegenstanders met Kalf en het Rijksbureau kon uiteindelijk verdere sloop niet tegenhouden.

Het antwoord van Caris op de 'schuldvraag' is genuanceerd. Kalf had zeker oog voor het historisch belang van het gebouw, maar men kan hem verwijten dat hij onvoldoende rekening heeft gehouden met de mogelijke aanwezigheid van zeer oude onderdelen. Hij bleef bij zijn eerdere standpunt, en de gemeente, die ook voor sloop geporteerd was, volgde hem daarin graag. Zo graag zelfs, dat met de afbraak

van het historische poortgebouw meer verdween dan Kalf had geadviseerd. De opposanten gaan evenmin vrijuit. Van Gils bedoelde het goed, maar reageerde te laat, weinig diplomatiek en voelde zich miskend als deskundige.

Tussen de eerdergenoemde clusters van artikelen, die vooral betrekking hebben op het gebouw, de inboedel en de liturgie, is de bijdrage van Guus Janssen over de relaties tussen de Munsterabdij en het omringende platteland een uitstap, maar zeker niet minder belangrijk. De Munsterabdij had patronaats- en tiendrechten in onder andere Budel, Venray, Stevensweert, Echt, Herten, Saeffelen (D), Aldekerk (D) en Wetten (D). Met zijn 'verkenning' stipt Janssen aan wat die rechten betekenden. Hij raakt hiermee aan een thema dat onderzoek in breder verband verdient, namelijk de economische en culturele invloed van geestelijke instellingen zoals kapittels en abdijen op het platteland binnen een regio. Met patronaatsrechten bepaalden zij in feite voor veel parochies het benoemingsbeleid van pastoors. Het bezit van tienden gaf recht op een aanzienlijk deel van de graanoogst en soms ook andere cultuurgewassen of de veestapel. Daar stonden verplichtingen tegenover, zoals een deel van de bouwlast van de kerk, de zorg voor liturgische gebruiksvorwerpen en soms de huisvesting van de pastoor en het onderhoud van hengst, beer en stieren behoeve van de veestapel. Met deze rechten en plichten waren abdijen en kapittels in veel dorpen een factor van betekenis in de dorpseconomie. Met de bouw van kerken, pastorieën en tienschuren bepaalden zij, soms tot op de dag van vandaag, een deel van het dorpsbeeld.

Tegelijkertijd laten de talloze processen over deze rechten en plichten zien dat in deze relaties heel wat conflictstof lag besloten. In dat opzicht is het jammer dat Janssen geen gebruik heeft gemaakt van verschillende dossiers in rechterlijke archieven, waarin de Munsterabdij partij was. Die processtukken vormen een belangrijke aanvulling op de toch al schamele restanten van het abdijsarchieef.

Samenvattend is de conclusie dat de stad Roermond in de eerste plaats zichzelf op een fraai en gedegen jubileumgeschenk heeft getraakteerd met dit boek. Verschillende bijdragen ontstijgen echter het plaatselijk belang, want ze bieden voorbeelden van onderzoek dat ook voor andere plaatsen navolging verdient.

Th. J. van Rensch